

УДК 94(477)«XVII/XXI»

Вадим Задунайський

●

ГНУЧКІСТЬ ТА ІНІЦІАТИВА В ОБОРОНІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД XVII СТ., РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР. ТА ПОЧАТКУ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

●

FLEXIBILITY AND INITIATIVE IN DEFENSE:
UKRAINIAN EXPERIENCE OF THE 17TH C., REVOLUTIONS OF 1917–1921,
AND THE BEGINNING OF THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

DOI: 10.58407/litopis.250207

© В. Задунайський, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3971-3895>

Гнучкість та ініціативність в обороні були притаманні українським воїнам з давніх часів. Відіграють вони важливу роль і в діях Збройних Сил України під час відсічі сучасної російської збройної агресії. **Метою статті** є вияв і порівняння бойової гнучкості та ініціативності в оборонних боях козаків, а також їх спадкоємців у роки Української революції 1917–1921 рр., із діями українських воїнів у сучасній російсько-українській війні. **Основними методами дослідження** є проблемно-хронологічний і порівняльний. **Наукова новизна** обумовлюється виявом і аналізом важливості ініціативних та гнучких дій в обороні українських військових формувань від часів козацьких до сьогодення. **Висновки.** У процесі дослідження було проаналізовано важливі приклади бойового досвіду українських козаків у бойових діях 1621 і 1651 рр., що засвідчили їх ініціативність і гнучкість в оборонних боях. Завдяки цьому оборона була активною й часто після неї козаки переходили до атакувальних дій, що було подальшим виявом ініціативності та гнучкості. Ці бойові пріоритети стали важливою ознакою козацького воєнного мистецтва. У подібний спосіб діяли їх нащадки в роки Української революції 1917–1921 рр. Яскравим прикладом став досвід формувань Нестора Махна, які завжди були ініціативними і гнучкими в оборонних боях, за підсумком яких намагалися одразу навально атакувати. Сили оборони України під час відсічі сучасної російської збройної навали теж вдало використовують ці бойові риси в обороні, але не завжди після цього швидко переходять до наступальних дій. Ознайомлення з бойовим досвідом минулих війн і початку сучасної російсько-української війни додатково сприятиме усвідомленню українськими воїнами важливості ініціативності та гнучкості як в обороні, так і подальших наступальних дій.

Ключові слова: Україна, козацтво, Кубань, революція 1917–1921 рр., махновці, гнучкість, ініціативність, Збройні Сили України, російсько-українська війна, 2022 р.

●

Flexibility and initiative in defense have been inherent in Ukrainian soldiers since ancient times. They also played an important role in the actions of the Ukrainian Defense Forces at the beginning of the modern Russian-Ukrainian war. **The purpose of the article** is to reveal and compare the combat flexibility and initiative of the Cossacks, as well as their heirs during the Ukrainian Revolution of 1917–1921, with actions of Ukrainian soldiers in the modern Russian-Ukrainian war. The main **research methods** are problem-chronological and comparative. **Scientific novelty** is determined by the identification and analysis of the importance of proactive and flexible actions of Ukrainian military formations in defense from the times of the Cossacks to the present day. **Conclusions.** In the process of research, important examples of the combat experience of Ukrainian Cossacks in 1621 and 1651 were analyzed, which demonstrated their initiative and flexibility in defensive battles. Thanks to this, the defense was active and often after it the Cossacks moved on to attacking actions, which was a further manifestation of initiative and flexibility. These combat priorities became an important feature of the Cossack military art. Their descendants acted in a similar way during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. A vivid example was the experience of Nestor Makhno's troops, who were always proactive and flexible in defensive battles, after which they tried to at-

tack quickly. The Armed Forces of Ukraine, while repelling the modern Russian armed invasion, also show initiative and flexibility in defense, but do not always quickly switch to offensive actions after that. Familiarization with the combat experience of the Ukrainian Cossacks and their successors will additionally contribute to the awareness of the soldiers of the Defense Forces of Ukraine of the importance of initiative and flexibility both in defense and in subsequent offensive actions.

Key words: Ukraine, Cossacks, the Kuban, revolution of 1917–1921, Makhnovists, flexibility, initiative, Armed Forces of Ukraine, Russian-Ukrainian war, 2022.

У ході збройного протистояння завжди мають місце не лише наступальні операції, але й дії в обороні. Під час останніх важливу роль відіграють різні прийоми і бойові риси, зокрема й здатність проявляти ініціативу та гнучкість, які додатково сприяють успішному стримуванню наступу противника і можуть стати важливою передумовою для подальших контрнаступальних дій.

Такі підходи мають не тільки універсальний вимір, але й відповідають самобутній українській бойовій спадщині. Свідченням цього є досвід різноманітних козацьких формувань, які не лише успішно боронилися (цьому часто сприяв їх багатофункціональний табір), але й створювали передумови для подальшого вдалого наступу. У подібний спосіб намагалися діяти і їх спадкоємці в роки Української революції 1917–1921 рр., виявляючи високий рівень ініціативності та гнучкості в обороні, що ставало запорукою успіху подальших атакуювальних дій. Вочевидь такі підходи залишаються актуальними і в умовах сучасної російсько-української війни.

Підкреслимо, що з 24 лютого 2022 р., коли почалася широкомасштабна російська збройна агресія, ворожі війська частіше намагаються здійснювати наступальні дії різної інтенсивності, широти та глибини завдяки перевазі в чисельності особового складу, військово-технічному забезпеченні тощо. Особливо помітним це було в перші тижні російського збройного вторгнення, коли противник проводив наступальні операції на всіх фронтах, що дозволило йому тимчасово окупувати значну частину території України. За таких обставин Збройні Сили України (далі – ЗСУ) змушені були тримати оборону на більшості напрямків. У такий спосіб вони не тільки руйнували плани ворога, але й намагалися знищувати якомога більше його бойового потенціалу. І тут надзвичайно важливу роль відіграла здатність Сил оборони України (далі – СОУ) діяти максимально гнучко та ініціативно, наслідуючи бойовий досвід предків.

Тож варто спробувати виявити й порівняти здатність до ініціативних і гнучких дій в обороні як українських військових формувань минулого, так і ЗСУ на початку відсічі широкомасштабної російської збройної навали в 2022 р. Це дозволить виявити спільні й відмінні бойові риси українських збройних формувань упродовж тривалого часу та окреслити їх роль у воєнному мистецтві.

З огляду на те, що сучасна російсько-українська війна триває, велика кількість джерел є недоступною для науковців. За таких обставин існує можливість здійснення лише вступного аналізу ключових подій війни й окремих бойових операцій, свідченням чого є низка наукових статей українських вчених¹. На окрему увагу заслуговують публікації Центру досліджень воєнної історії ЗСУ. Серед них особливо цінними є щомісячні огляди ситуації на фронтах і напрямках збройної боротьби, а також спроба підсумувати результати першого року війни². Специфіка підготовки та змісту цих матеріалів надає їм і ознак джерела, бо в них подається як дозволена, так і перевірена відповідними інстанціями інформація. Згадаємо й спроби автора статті здійснити аналіз військових хитрощів українських і ворожих військ під час кількох успішних бойових операцій СОУ на початку 2022 р.³

¹ Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 5–33; Макаров В., Резнік В. Боротьба в повітряному просторі під час війни Росії проти України: узагальнення перших місяців. *Український історичний журнал*. 2022. № 6. С. 17–29; Надтока О., Шопинський Б. Слобожанська наступальна операція Сил оборони України: перебіг та результати (06.09–01.10.2022 р.). *Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.)*. Стратегії репрезентації. Монографія / Заг. ред. д.і.н., проф. А. Киридон. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. С. 48–57.

² Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий–березень 2022 р.). Київ: Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 112 с.; Воєнно-історичний опис російсько-української війни (квітень 2022 р.). Київ: Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 148 с.; Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022–24.02.2023) у чотирьох книгах. Київ: Вид-во Ліра-К, 2023. Кн. І. Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. 270 с.

³ Задунайський В. Військові хитрощі українських та російських військ в перших боях 2022 р. на Миколаївщині та Сумщині. *Військово-науковий вісник*. Львів: НАСВ, 2023. Вип. 39. С. 65–77; Його ж. Стратегіями українських і російських військ під час боїв на Чернігівщині (лютий–квітень 2022 р.). *Старожитності Лукомор'я*. 2024. № 1 (22). С. 133–141; Zadunaisky V. Stratagems of the Ukrainian and Russian troops in the battles for Kharkiv (24 February – 14 May 2022). *Skhid*. 2023. № 5 (1). С. 9–15.

Щодо військових аспектів історії українських козацьких формувань та їх спадкоємців за часів Української революції 1917–1921 рр., то науковці головну увагу приділили становленню збройних формувань і ключовим подіям збройної боротьби. Прикладом є праці О. Апанович, В. Брехуненка, В. Верстюка, В. Голубка, І. Лимана, П. Саса, І. Свешнікова та В. Чопа⁴. Зарубіжні науковці теж зосередили увагу на подібній тематиці, про що свідчить доробок М. Кротофіла, Г. Скрукви та М. Франза⁵. Має місце й окремий аналіз військових хитрощів, представлений у публікаціях автора статті⁶.

Отже, в історіографії досі бракує комплексного аналізу й порівняння гнучкості та ініціативності під час оборонних боїв українських формувань від часів козацьких до сьогодення. Саме тому метою пропонованої публікації буде вияв і порівняння цих бойових рис у діях як ЗСУ на початку сучасної російсько-української війни, так і козацьких формувань XVII ст. та збройних утворень їх спадкоємців у роки Української революції 1917–1921 рр. Зрозуміло, що тут матиме місце авторська вибірка бойових операцій, на прикладі яких аналізуватимуться зазначені бойові риси.

На початку огляду проаналізуємо гнучкість та ініціативність оборонних дій Війська Запорозького в XVII ст., коли це військово-політичне утворення сягнуло піку своєї бойової могутності. І перший приклад стосується бойових дій під Хотиним у вересні 1621 р., під час яких запорожці на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним та основні війська Речі Посполитої боронилися в окремих таборах (розташованих поруч), відбиваючи постійні штурми переважних військ противника під проводом турецького султана Османа II⁷.

Першим виявом ініціативності козацького війська стало постійне зміцнення власних оборонних позицій. І початок цьому поклало дуже швидке будівництво табору – на це витрачено менше доби⁸. Тож запорожці встигли отаборитися до підходу противника. У подальшому вони завдяки постійним, швидким земляним роботам (прикладом стали різноманітні ями та додаткові схрони, що дозволяли укритися від гарматного обстрілу), а також переміщенню особового складу під час обстрілів у більш безпечні місця, виявили високу гнучкість, яка максимально рятувала їх життя в бою. До того ж, козаки й саму систему земляних оборонних позицій зробили гнучкою. Прикладом цього є заздалегідь підготовлені укріплення вглибині табору, що дозволили 23 вересня вийти з-під щільного гарматного обстрілу противника, який розташував гармати на протилежному березі р. Дністер⁹.

Були й інші прояви бойової ініціативи, серед яких найяскравішими стали неочікувані козацькі контрудари. Наголошуємо, що всі вони відбувалися лише після вправного ослаблення ворожих військ у тривалих оборонних боях. Саме так діяли запорожці від перших днів битви, і показовим став досвід боїв 4 вересня 1621 р., які завершилися розгромом

⁴ Апанович О. Восне мистецтво Б. Хмельницького та його сподвижників. *Український історичний журнал*. 1995. № 4. С. 33–45; Брехуненко В. «Дивна то і несказання мужність...». Козаки у Хотинській війні 1621 р. Київ: Темпора, 2013. 119 с.; Верстюк В. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). Київ: Наукова думка, 1991. 368 с.; Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918: утворення та боротьба за державу. Львів: Кальварія, 1997. 275 с.; Петренко І. Створення Першого українського корпусу і його участь в обороні Української Народної Республіки. *Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «КОЗАЦЬКИЙ ФАКТОР» у сучасній російсько-українській війні й досвід XX ст.*. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2023. С. 22–34; Сас П. Хотинська війна 1621 р. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 520 с.; Свешніков І. Битва під Берестечком. Львів: Слово, 1992. 304 с.; Стороженко І. Б. Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу сер. XVII ст.: Книга перша: Воєнні дії 1648–1652 рр.: Наукове видання. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1996. 320 с.; Чоп В., Лиман І. Нашадки запорожців: махновський рух у Північному Приазов'ї (1918–1921 рр.). Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2019. 609 с.

⁵ Krotofil M. *Ukraińska Armia Halicka*. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2002. 205 s.; Serczyk W. *Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648–1651*. Warszawa: «Książka i Wiedza», 1998. 378 s.; Skrukwa G. *Formacje wojskowe ukraińskiej rewolucji narodowej 1914–1921*. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2008. 717 s.; Franz M. *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI–XVII w*. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2002. 255 s.

⁶ Задунайський В. Військове мистецтво запорожців часів Хотинської війни 1621 р. та його аналоги в «Мистецтві Війни» Сунь-Дзи: універсальність і самотність. *Історичні і політологічні дослідження*. Донецьк, 2017. № 1. С. 17–29; Його ж. Козацькі військові хитрощі у битвах під Хотиним та Берестечком. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2019. Вип. 28. С. 189–196; Його ж. Стратегією Війська Запорозького та збройних формувань Речі Посполитої впродовж кампанії 1651 р. (на прикладі боїв під Вінницею та Ріпками). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових праць*. Ніжин: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2020. Вип. 29. С. 183–190; Його ж. Військова хитрість «замилити очі» козаків-повстанців на Тамані та махновців на Катеринославщині в 1918 р. (за спогадами М. Гулого, М. Махна і В. Білаша). *Україна у світовому історичному просторі: зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф.* Маріуполь: МДУ, 2020. С. 8–13; Його ж. Військова хитрість «заскочити знамяцька» в перших боях махновців і кубанських козаків-повстанців у 1918 р. *Lituanistyka i wschodoznawstwo*. Poznań: Wydzał Historii UAM, 2020. S. 359–369; Задунайський В. Вимір застосування козацького бойового і воєнного мистецтва... С. 11–21.

⁷ Брехуненко В. «Дивна то і несказання мужність...» С. 94.

⁸ Сас П. Хотинська війна 1621 р. ... С. 248.

⁹ Там само. С. 252.

турків і відчутною перемогою козаків¹⁰. Тоді до пізнього вечора тривали штурмові атаки турецької піхоти (їм передували потужні гарматні обстріли козацьких оборонних позицій), які запорожці вдало відбивали за допомогою досить влучного рушничного та гарматного вогню (тут належну підтримку надали союзні польські батареї). Наприкінці дня ворожі війська були вкрай виморені постійними навантаженнями й деморалізовані безрезультатністю своїх атак та значними втратами. Цим і скористалися козаки, здійснивши неочікуваний, швидкий та потужний удар, завдяки якому розбили передові загони противника. Після цього вони, переслідуючи та нищачи турецькі війська, увірвалися до їх табору (взяли на короткий час під свій контроль майже половину його території та захопили велику військову здобич).

Особливо яскравим виявом бойової ініціативи Війська Запорозького стали нічні атаки, зокрема ті, що здійснювалися з козацького табору на протилежний берег р. Дністер. Вночі всі вони виявилися успішними, попри їх неодноразове проведення¹¹. Підкреслимо, що такі операції мали багатовимірні наслідки, бо не тільки призводили до відчутних втрат і деморалізації вцілілих воїнів противника, але й підсилювали віру в перемогу як запорожців, так і їх союзників. Зрозуміло, що все це сприяло захопленню значної військової здобичі, яка додатково зміцнювала козацьке військо.

Важливим проявом ініціативності та гнучкості Війська Запорозького в боях під Хотином стало й майстерне застосування великої кількості різноманітних військових хитрощів / стратегем¹².

Отже, згадані дії запорожців засвідчили високий рівень їх бойової ініціативи та гнучкості, які вони демонстрували під час оборони свого табору, і це часто ставало передумовою для подальших широкомасштабних атак. Тобто згадані бойові риси були важливими ознаками козацького війська, що впливали й на специфіку його воєнного мистецтва. Усе це значною мірою обумовило визначальну роль саме запорожців у здобутті спільної перемоги (разом із основними збройними формуваннями Речі Посполитої) над Османською імперією в битві під Хотином 1621 р.

Упродовж XVII ст. козаки й надалі намагалися виявляти належну ініціативність та гнучкість в обороні. Таких прикладів було дуже багато під час збройної боротьби Війська Запорозького на чолі з Гетьманом Б. Хмельницьким проти військ Речі Посполитої. Згадаємо лише кілька, які припали на трагічний 1651 р. І перший стосується успішної оборони м. Вінниця угрупованням під проводом полковника Івана Богуня 11–21 березня. Їх противником було польське військо М. Калиновського, що перед тим розбило в м. Красне загін полковника Данила Нечая (загинув у тому бою)¹³.

Розрахунок противника базувався на значній чисельній та вогневій перевазі, що мало стати запорукою здобуття Вінниці. Відповіддю козаків (за підтримки місцевих міщан) стала завзята оборона, що супроводжувалася високою бойовою ініціативою та гнучкими діями, які весь час змінювалися в залежності від конкретної ситуації.

Так, завдяки козацькій ініціативі було досить швидко створено комплекс оборонних ліній міста (таких було 3)¹⁴. Уже під час самої оборони вони постійно підлаштовувалися до інтенсивності бойових дій і вдало використовували особливості розташування міста та пору року. Вочевидь, гнучкість та ініціативність відіграли важливу роль і в застосуванні багатьох військових хитрощів¹⁵. Ідеться насамперед про підготовку пасток на льодяній поверхні замерзлої річки, випалення будівель перед основними оборонними позиціями тощо. Такі дії дозволили заманити ворожі війська в пастки, ще й суттєво ускладнити їх наближення до укріплень (противник змушений був на відкритому просторі наближатися до оборонців, зазнаючи дошкульних втрат від рушничного та гарматного обстрілу).

Досить вдалою була і взаємодія між реєстровими козаками та мешканцями м. Вінниця, які разом упевнено відбивали штурмові атаки військ Речі Посполитої. До речі, взірці гнучкості та ініціативи виявив і сам очільник оборонців – Іван Богун, який навіть особисто здійснював розвідку перед укріпленнями міста¹⁶.

Такі дії дозволили не тільки витримати багаторазові атаки противника та завдати йому великих втрат, але й дочекатися підходу значного угруповання Війська Запорозького. За таких обставин польське військо було змушене здійснити поспішний та доволі хаотичний

¹⁰ Сас П. Хотинська війна 1621 р. ... С. 308–311.

¹¹ Там само. С. 331–332, 358–370

¹² Задунайський В. Військове мистецтво запорожців часів Хотинської війни... С. 19–20; Його ж. Козацькі військові хитрощі у битвах під Хотином та Берестечком... С. 190–192.

¹³ Грушевський М. Історія України-Руси. Нью-Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка», 1957. Т. 9. С. 182.

¹⁴ Там само. С. 195–197.

¹⁵ Задунайський В. Стратегією Війська Запорозького та збройних формувань Речі Посполитої... С. 184–185.

¹⁶ Федоришен О. Оборона Вінниці 1651 р.: факти і міфи. *Історична правда*. 2021. 18 березня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/03/18/159171/>.

відступ, який супроводжувався втратою великої частини обозу. Зрозуміло, що відповідне майно та бойове спорядження стали військовою здобиччю козаків¹⁷.

Отже, наведена інформація вповні підтверджує той факт, що бойова ініціативність та гнучкість козацького війська під час оборони Вінниці в березні 1651 р. відіграли достатньо вагому роль для її вдалого здійснення, а на останньому етапі ще й забезпечили успіх наступальним діям.

Того ж року під час трагічної битви під Берестечком (28 червня – 10 липня) Військо Запорозьке за край несприятливих обставин у черговий раз виявило високу бойову ініціативу та гнучкість під час оборони власного табору. Наголосимо, що саме тоді проявилася здатність козаків швидко прилаштовуватися до кардинальних змін ситуації на полі бою та знаходити вихід з програвшої ситуації (союзне татарське військо втекло з поля бою; гетьман Б. Хмельницький подався до хана й опинився поза козацьким табором)¹⁸. Запорукою цього стала низка факторів, зокрема й згадані бойові риси козаків.

І першим проявом гнучкості та ініціативності стало швидке перенесення на нове місце та вдале облаштування укріплень свого величезного табору¹⁹. Перебуваючи в ньому, козаки зберегли боєздатність і вперто відбивали ворожі атаки. Поряд із цим, вони ще й часто здійснювали контрудари²⁰. Розуміючи неможливість вирватися з оточення через відкрите бойове зіткнення, шукали й інші способи врятуватися. Так, на останньому етапі битви за ініціативи І. Богуна (якраз тоді очолив оточене військо) було підготовано та здійснено відступ через болотисту місцину при р. Пляшівці²¹. Ідеться про створення проходів / гатей, які дозволили ударному козацькому угрупованню збити з позицій ворожий загін С. Лянцкоронського (його про всяк випадок було вислано польським командуванням у цю місцину) і вивести з-під удару противника більшість війська. Вказані дії засвідчили й майстерне використання козаками низки стратегем, запорукою чого теж були згадані бойові риси²².

Отже, козаки виявили гнучкість і врахували не тільки співвідношення військ та їх психологічний і бойовий стан, але й природні особливості місцевості, де відбувалися бойові дії. І водночас їм вдалося діяти дуже ініціативно, що сприяло збереженню більшості Війська Запорозького.

Загалом усі наведені приклади засвідчили, що козаки в XVII ст. були дуже ініціативними та гнучкими під час оборони, яка була активною і досить маневреною (навіть переростала в наступальні дії), ще й супроводжувалася великою кількістю військових хитрощів. Усе це надало згаданим підходам і вмінням певної самобутності. Зрозуміло, що запорукою успіхів був не тільки високий рівень боєздатності козаків та їх самодостатність і пластичність (у тому числі й висока ініціативність підрозділів і частин), але й обізнаність із станом ворога. Тож згадані бойові риси стали важливими ознаками самобутнього козацького війська та його воєнного мистецтва.

На нашу думку, спроби українських збройних формувань у пізніші часи, зокрема й під час революційних зрушень 1917–1921 рр., використовувати подібні методи в бойових діях, можна вважати виявом своєрідної військової традиції. Не викликає сумнівів і той факт, що нові реалії збройної боротьби вимагали певної трансформації відповідних підходів і навичок. Тож далі пропонуємо короткий огляд кількох прикладів гнучкості та ініціативності українських збройних утворень упродовж революційної доби.

Зазначимо, що йтиметься не лише про прямих спадкоємців запорожців – кубанських козаків, які найповніше зберегли традиції козацької воєнізованої спільноти й самобутню військову систему та воєнне мистецтво, пристосовані до нових викликів часу²³. Належної уваги заслуговують і ті українські збройні формування, які утворено на теренах сучасної України. Тут, попри втрату багатьох складових козацької військової спадщини через тривалу відсутність повноцінної військово-привілейованої козацької спільноти, зберігалися не тільки особливості колективної пам'яті про козацьку минувшину, але й волелюбність, схильність до горизонтальної взаємодії, прагнення до самореалізації тощо. Усе це обумовлювало індивідуальну та колективну дієвість і пластичність, що мало посприяти ініціативності й гнучкості новостворених українських військових формувань під час збройної боротьби.

¹⁷ Федоришен О. Оборона Вінниці 1651 р.: факти і міфи.

¹⁸ Свєшніков І. Битва під Берестечком... С. 109–110.

¹⁹ Апанович О. Воєнне мистецтво Б. Хмельницького... С. 38.

²⁰ Свєшніков І. Битва під Берестечком... С. 117.

²¹ Там само. С. 120.

²² Задунайський В. Козацькі військові хитрощі у битвах під Хотиним та Берестечком... С. 193–194.

²³ Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на поч. XXI ст. Донецьк: Норд-Прес – ДонНУ, 2006. С. 126–128.

Підтвердити це допоможуть приклади бойових дій різних українських збройних формувань. Розпочнемо з антирадянського повстання козаків у Таманському відділі (адміністративна одиниця, що дорівнювала тогочасному повіту) Кубанської області в травні-червні 1918 р. Одразу наголосимо, що тут мешкали нащадки козаків Запорізької Січі, Гетьманщини та інших українських козацьких утворень, які розпочали заселення цього регіону з 1792 р.²⁴ Ідеться не тільки про переміщення Чорноморського козацького війська на Правобережну Кубань в 1792–1794 рр., але й низку інших переселень козаків-українців, що тривали до сер. 1860-х рр. Домінування українців підтверджує й перепис 1897 р., за даними якого понад 75,2% мешканців згаданого відділу (тоді називався Темрюцьким) обрали рідною мовою – українську²⁵. Зрозуміло, що в такому середовищі надалі зберігалися військові традиції та навички предків, які мали позначитись і на бойових діях козаків-повстанців в 1918 р.

Щодо ініціативності та гнучкості козаків під час згаданого повстання, то сам його початок 25 травня 1918 р. засвідчив їх блискуче застосування в 3-х бойових операціях, здійснених кінною сотнею під проводом Миколи Гулого (один із лідерів усього антибільшовицького повстання)²⁶. Ідеться про блискавичні дії з роззброєння кількох загонів Робітничо-Селянської Червоної Армії (далі – РСЧА) у станиці Тамань і навколо неї в перший день повстання.

Далі проаналізуємо вияв ініціативності та гнучкості козаків під час ведення оборонних боїв. Яскравим прикладом стала оборона станиці Ахтанізівської 7 червня (нею керував той самий М. Гулий), коли місцеві козаки не тільки швидко зайняли оборонні позиції на околицях і в межах поселення, але й весь час намагалися після відбиття ворожих атак здійснювати контрудари²⁷. У такий спосіб вони завдяки активній обороні завдавали відчутних втрат противнику і стримували його наступ.

Тоді ж козаки-повстанці виявляли й гнучкість, прилаштовуючись до мінливих обставин бойових зіткнень. Показовим прикладом стало здійснення відступу із захоплених підрозділами РСЧА позицій на околицях станиці. Ідеться про дії загону сотника Савченка під час успішної атаки червоноармійців, яка привела до захоплення повстанських укріплень²⁸. За вкрай несприятливих обставин козаки не розгубилися, а діяли гнучко й досить неочікувано для противника – у ранішніх сутінках змішалися з його бійцями (щоб уникнути демаскування, покидали високі козацькі шапки) і, відступивши на нові позиції, відновили злагодуєність та призупинили подальше просування ворога. Згадані дії свідчили й про майстерне використання традиційних військових хитрощів²⁹.

Отже, кубанські козаки-повстанці на Тамані в 1918 р. часто виявляли ініціативність і гнучкість, зокрема в оборонних боях проти загонів РСЧА. Завдяки цьому їх оборона була досить активною і маневреною.

Вдало застосовували подібні методи під час оборонних операцій українські військові формування і в інших регіонах. Прикладом є події грудня 1917 р. на території Правобережної України, що входила до складу Української Народної Республіки (далі – УНР) під проводом Української Центральної Ради (далі – УЦР). Ідеться про бойові дії I Українського корпусу проти збільшовизованих військ, які контролював уряд Радянської Росії.

До речі, I Український корпус було створено внаслідок українізації 34-го армійського корпусу, що розпочалася ще в липні 1917 р.³⁰ На короткий час це військове формування стало основою збройних сил УНР і вирізнялося високою боєздатністю. Цікаво, що його очолював кадровий генерал П. Скоропадський, обраний у жовтні того ж року Наказним отаманом Вільного Козацтва на з'їзді в м. Чигирин³¹. Такі обставини свідчили про важливість як історичної пам'яті про козацьку спадщину, так і відповідних традицій у тогочасному українському військовому житті.

З початком I радянсько-української війни в грудні 1917 р. на теренах Правобережжя України відбувався наступ збільшовизованого II Гвардійського корпусу³². Його підрозділи намагалися просуватися залізничними шляхами на Київ – столицю УНР. Для протидії цим намірам провід УЦР з 3 грудня 1917 р. залучив I Український корпус³³.

²⁴ Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків... С. 49.

²⁵ Демографія, економіка, електоральна географія України. *Datatowel*. URL: <https://datatowel.in.ua/pop-composition/languages-census-1897>.

²⁶ Задунайський В. Військова хитрість «заскочити зненацька» в перших боях махновців... С. 361–362.

²⁷ Задунайський В. Військова хитрість «замилити очі» козаків-повстанців... С. 9.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само; Задунайський В. Військова хитрість «заскочити зненацька» в перших боях махновців... С. 361–364.

³⁰ Петренко І. Створення Першого українського корпусу... С. 23.

³¹ Задунайський В. Відновлення козацтва в Українській Державі Гетьмана Павла Скоропадського: форма, зміст і виклики революційної доби. *Сіверянський літопис*. 2024. № 2. С. 95.

³² Петренко І. Створення Першого українського корпусу... С. 28.

³³ Там само. С. 29.

У ході низки бойових операцій українські війська під проводом П. Скоропадського вдало застосовували удари на випередження, що забезпечило захист підступів до столиці. Підтвердженням успішності таких дій стало взяття під контроль важливих залізничних станцій та міст Правобережної України: Шепетівки, Браїлова, Житомира, Жмеринки, Вінниці тощо³⁴. У частині перерахованих станцій і міст знаходилися важливі більшовицькі військові штаби та органи влади, а тому удари по ним ще й призводили до втрати координації дій у стані противника та посилення деморалізації його військ. Усе це було виявом маневрової оборони, під час якої наносилися удари на випередження, що здійснювалися на значну глибину умовного фронту (це також свідчило про використання й низки стратегем).

Загалом згадані дії І Українського корпусу підтвердили важливість ініціативності та гнучкості під час ведення маневрених оборонних боїв. За їх підсумком вдалося відкинути від столиці ворожі війська і тривалий час утримувати під контролем значну частину Правобережної України, що зірвало плани противника.

У роки революції взірць маневрової війни виявили збройні формування під проводом Нестора Махна. Уже в перших боях «Батько» і його «бійці-синочки» виявили високий рівень гнучкості та ініціативності, про що свідчило і вправне застосування військових хитрощів³⁵. Такий стиль бою зберігся й після утворення Революційної повстанської армії України махновців (далі – РПАУ(м)). Зрозуміло, що ініціативність та гнучкість використовувалися передусім під час наступальних дій, зокрема рейдів тилами противника. Поряд із цим, в оборонних боях махновці теж застосовували подібні підходи, до того ж наслідком успішної оборони, як правило, був перехід у контрнаступ з метою знищення військ противника або прориву в його запілля. І це відповідало не тільки пріоритетам махновського стилю ведення бойових дій, але й воєнному досвіду запорожців.

Як приклад варто взяти бойове зіткнення РПАУ(м) з ударними формуваннями РСЧА під с. Андріївка 14 грудня 1920 р.³⁶ Тоді після відступу з Бердянська махновці стали на короткий перепочинок у цьому селі. Н. Махно саме тут планував здійснити прорив у запілля червоноармійських угруповань, які здійснили оперативне оточення українських повстанців³⁷. Цікаво, що й командування противника планувало повністю знищити РПАУ(м) в районі згаданого села. Для реалізації цього задуму провід РСЧА зосередив значні сили, які в кілька разів переважали повстанців³⁸. За таких обставин махновці впродовж бойових зіткнень з ворожими військами більшість часу діяли від оборони, і при цьому виявили високий рівень ініціативності та гнучкості, а також використали низку стратегем. Підтвердженням цього стали такі дії РПАУ(м):

- швидко розташували сили на найбільш загрозливих напрямках і постійно маневрували ними, урахувуючи дії противника;
- залежно від погоди та часу здійснювали зачіпні бої та контратаки, виявляючи бойовий потенціал противника на різних напрямках;
- весь час підтримували високий бойовий дух особового складу;
- постійно були наготові до прориву в запілля ворога;
- вводили в оману противника щодо своїх намірів та бойового потенціалу;
- ще перед основним проривом невеликі групи кінноти виривалися з оточення, використовуючи прогалини в розташуванні сил противника;
- здійснили прорив спочатку основного кола ворожого оточення, а потім і другого за рахунок швидких і неочікуваних дій³⁹.

Отже, завдяки ініціативності та гнучкості махновці дуже вдало діяли в маневровій обороні, що забезпечило перемогу над переважними силами РСЧА. Ба більше, саме успішна оборона в черговий раз стала передумовою наступу-прориву в запілля противника, що супроводжувалося розгромом його угруповань. Усе це підтвердило здатність РПАУ(м) блискавично переходити від оборонних дій до наступальних.

Наведені приклади засвідчили, що на поч. ХХ ст. українські військові формування завдяки високому рівню ініціативності та гнучкості досить вдало вели оборонні бої і намагалися подібним чином діяти в наступі / контрнаступі. Припускаємо, що важливою запорукою цього стала своєрідна козацька військова спадщина, яка виявилась у своєрідній самодостатності та пластичності відповідних формувань. Цей досвід підтвердив той факт, що впродовж століть гнучкість та ініціативність під час активної оборони, яка за умови

³⁴ Петренко І. Створення Першого українського корпусу... С. 30–32.

³⁵ Задунайський В. Вимір застосування козацького бойового і воєнного мистецтва... С. 17.

³⁶ Верстюк В. Махновщина... С. 295.

³⁷ Чоп В., Лиман І. Нащадки запорожців: махновський рух... С. 396.

³⁸ Верстюк В. Махновщина... С. 294.

³⁹ Чоп В., Лиман І. Нащадки запорожців: махновський рух... С. 403–412.

успіху переростала в наступальні дії, є важливою рисою українського воєнного мистецтва. І вона залишається актуальною в наш час.

Для підтвердження цього наведемо кілька прикладів бойових дій СОУ, які мали місце під час відсічі широкомасштабного російського збройного вторгнення в лютому–квітні 2022 р.

Розпочнемо з оборони м. Миколаїв наприкінці лютого – середині березня 2022 р. Тоді ЗСУ виявили як ініціативу, так і гнучкість, проявом чого стало швидке створення опорних пунктів оборони міста, а також здійснення якісного мінування ділянок узбережжя⁴⁰. Перераховані дії не тільки покращили можливості вести оборону Миколаєва на суходолі, але й запобігли ймовірному використанню ворогом підрозділів морської піхоти для десантування.

Якщо ж вести мову про безпосередні бої за місто, то вони тривали впродовж 25 лютого – 11 березня 2022 р.⁴¹ Тоді російські ударні формування постійно намагалися прорватися в Миколаїв, здійснюючи різноманітні наступальні дії, що часто переростали в потужні штурми. Попри це, завдяки ініціативності та гнучкості українські війська знаходили можливості активно боронити свої позиції.

Треба зазначити і той факт, що оборона обласного центру значною мірою залежала від боїв навколо нього. Серед таких варто виокремити успішні та достатньо активні бойові дії поблизу Вознесенська і Баштанки, а також постійні вогневі удари по аеропорту в Чорнобаївці⁴². Тут ЗСУ завдяки ініціативності та гнучкості виявили приклади досить маневреної оборони, завдаючи ударів на випередження військам противника. Унаслідок цього ворог ніс значні втрати, що обмежувало можливості для наступальних дій і призводило до зриву планів російського командування.

До речі, вдале застосування СОУ низки стратегем у багатьох зіткненнях на Миколаївщині теж було виявом згаданих бойових рис⁴³. Загалом успішна оборона міста українськими формуваннями змусила противника відмовитися від наміру захопити його і врешті відступити на нові позиції⁴⁴.

Отже, гнучкі та ініціативні дії ЗСУ під час оборони Миколаєва багато в чому сприяли її успішності, що забезпечило зрив стратегічних планів противника, який прагнув захопити не тільки місто та область, але й сусідні регіони України.

У подібний спосіб діяли ЗСУ і під час оборони м. Харкова, яка розпочалася з першого дня широкомасштабної російської збройної агресії 24 лютого 2024 р.⁴⁵ Зазначимо, що противник намагався увірватися до міста з різних напрямків і в різний спосіб. Відповіддю на це стала гнучкість та ініціативність СОУ в організації взаємодії між підрозділами з метою оборони Харкова. Саме це сприяло не лише відбиттю ворожих атак, але й звільненню тимчасово захоплених об'єктів. Свідченням цього стало швидке відновлення контролю над окружною дорогою вже ввечері 24 лютого⁴⁶. Підкреслимо, що згадана комунікація була важливою як для ведення наступальних дій, так і для здійснення оборони. Останню невдалу спробу увірватися в місто противник здійснив 27 лютого, коли ударний загін спецпризначення прорвався в район школи № 134 (це фактично вже центр Харкова)⁴⁷. І тут він був вправно знищений підрозділами СОУ завдяки застосуванню низки прийомів та підходів, серед яких важливу роль відіграли ініціативність та гнучкість.

Варто зазначити, що хоча безпосередні штурми міста припинилися, але його блокування та обстріли (в силу специфіки вогневих засобів противника) продовжувалися, а тому й надалі тривала оборонна операція ЗСУ. Ситуація змінюється впродовж 28 квітня – 14 травня 2022 р., коли завдяки наступальним діям українських військ та переакцентуванню бойової активності противника на інші напрямки вдається звільнити більшу частину Харківської області й зняти безпосередню загрозу місту⁴⁸.

Завершуючи огляд оборони Харкова СОУ, слушно вказати на такий факт: саме завдяки ініціативності та гнучкості вдалося успішно використати низку військових хитрощів для завдання втрат і поразок російським військам⁴⁹. Тож ці бойові риси відіграли важливу

⁴⁰ Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий–березень 2022 р.)... С. 90.

⁴¹ Рік війни за свободу... С. 233–234.

⁴² Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий–березень 2022 р.)... С. 90–91; Задунайський В. Військові хитрощі українських та російських військ в перших боях 2022 р. ... С. 71–72; Рік війни за свободу... С. 234.

⁴³ Задунайський В. Військові хитрощі українських та російських військ в перших боях 2022 р. ... С. 71–73.

⁴⁴ Рік війни за свободу... С. 235.

⁴⁵ Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий–березень 2022 р.)... С. 73.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Рік війни за свободу... С. 222; Zadunaiskyi V. Stratagems of the Ukrainian and Russian troops... S. 11.

⁴⁸ Рік війни за свободу... С. 224–225; Zadunaiskyi V. Stratagems of the Ukrainian and Russian troops... S. 11.

⁴⁹ Ibid. S. 12.

роль у захисті не тільки міста, але й області, що мало важливе значення на цьому етапі російсько-української війни.

Далі проаналізуємо ще один приклад – оборону м. Чернігова, який уже 26–27 лютого фактично повністю був заблокований військами противника⁵⁰. Опинившись у вкрай складній ситуації, українські захисники вистояли та завдали значних втрат загарбникам. І тут слушними виявилися саме ініціативність та гнучкість, які постійно виявлялися в різноплановій обороні, що за характером бойових дій подекуди мала ознаки маневреної. Військові фахівці до її складових віднесли такі бойові дії формувань СОУ:

- відбиття ударів з повітря,
- нанесення ракетно-артилерійських ударів по противнику,
- стійке утримання рубежів і позицій,
- блокування шляхів висування ворога тощо⁵¹.

Є очевидним, що передумовою успішної реалізації перерахованих дій значною мірою стала вчасна й досить швидка підготовка та постійне укріплення оборонних позицій. А вже їх надійне утримання дозволило подальше планування та реалізацію бойових засідок і завдання неочікуваних ударів противнику.

Яскравим прикладом таких дій став комплекс оборонних боїв ЗСУ поблизу торговельного центру «Епіцентр», кільцевої дороги, а також у кількох приміських селах (Новоселівка, Лукашівка, Колочилівка та Буда)⁵². І тут украй важливими стали ініціативність і гнучкість, які дозволили успішно протидіяти ворожим атакам не тільки на різних напрямках, але й з різною інтенсивністю бойових дій та кількістю особового складу і технічного забезпечення. СОУ під час цих боїв і загалом у ході оборони Чернігова весь час використовували різноманітні військові хитрощі⁵³. Зрозуміло, що їх реалізація також свідчила про високий рівень згаданих бойових рис українських військ.

Зазнавши великих втрат і не змігши реалізувати заплановане, російські війська наприкінці березня розпочали відступ з Чернігівщини, який завершився 7 квітня 2022 р.⁵⁴ Ці дії противника супроводжувалися та прискорювалися ударами ЗСУ.

Отже, наведені приклади бойових дій початку 2022 р. засвідчили той факт, що українські воїни та їх командування здатні під час оборони діяти досить ініціативно і гнучко. Певним проявом цих бойових рис СОУ стали й наступальні дії, що прискорювали запланований відступ військ противника з тимчасово окупованих ним українських територій. Водночас у силу багатьох обставин українським угрупованням, що успішно боронили згадані міста, не вдалося здійснити швидкий перехід від оборони до потужного наступу з метою прориву фронту противника та розгрому його угруповань.

Підсумовуючи, наголошуємо на тому, що

1. Бойовий досвід українських козаків засвідчив високу ініціативність і гнучкість під час оборони, що за сприятливих умов супроводжувалося швидким переходом до масштабних атак (вияв подальшого використання згаданих бойових рис). Такі пріоритети стали ознакою самобутності козацького воєнного мистецтва, що базувалося на самодостатності, пластичності та самодіяльності козацької спільноти.

2. Подібні пріоритети намагалися сповідувати і їхні нащадки в роки Української революції 1917–1921 рр. з урахуванням нових пріоритетів збройної боротьби. Найяскравішим підтвердженням цього став специфічний досвід максимально ініціативної та гнучкої бойової діяльності РПАУ(м) щодо постійного блискавичного переходу від оборони до атаки з метою розгрому військ противника або прориву його фронту.

3. СОУ під час відсічі сучасної російської збройної навали теж неодноразово виявляли ініціативність і гнучкість в оборонних боях, свідченням чого є згадані в статті три операції 2022 р. Водночас за підсумком успішної оборони українські війська в силу обставин повністю не розгромили ворожі угруповання й не завжди переходили до швидких і масштабних наступальних дій з метою прориву фронту.

4. Видається слушним цілеспрямоване ознайомлення особового складу та командування частин і підрозділів ЗСУ з історичним і сучасним досвідом ініціативності та гнучкості українських військ. Це сприятиме усвідомленню історичної спадкоємності згаданих рис українського воєнного мистецтва, що може підвищити успішність бойових дій сьогодні.

5. Також доречно акцентувати на тому, що, окрім ініціативності та гнучкості в суто оборонних боях, варто посилено напрацьовувати навички швидкого переходу від успішної оборони до широкомасштабних наступальних дій (за умови їх вправного планування та якісної реалізації).

⁵⁰ Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий–березень 2022 р.)... С. 59.

⁵¹ Рік війни за свободу... С. 206.

⁵² Задунайський В. Стратегією українських і російських військ під час боїв на Чернігівщині... С. 137.

⁵³ Там само. С. 138.

⁵⁴ Воєнно-історичний опис російсько-української війни (квітень 2022 р.)... С. 48.

Отже, досвід XVII ст. і революційної доби 1917–1921 рр. засвідчив здатність українських воїнів та їх збройних утворень діяти ініціативно й гнучко в обороні з подальшим переходом до наступу. Такі бойові риси були вагомим передумовою здобуття перемоги над противником і стали важливими ознаками самобутнього українського воєнного мистецтва. Ці пріоритети не втратили актуальності й у наш час. Аналіз 3-х оборонних операцій СОУ на початку відсічі російської збройної агресії в 2022 р. підтвердив їхню здатність на ініціативні та гнучкі дії в обороні. Водночас у силу багатьох обставин тоді бракувало швидкого переходу від успішної оборони до масштабних атаквальних дій. Серед чинників, що мають посприяти подальшій успішності таких дій СОУ, певне значення може відіграти й ознайомлення з відповідним досвідом українських формувань минулого та початку сучасної російсько-української війни.

Представлена стаття окреслює один із аспектів вітчизняної воєнної історії та має посприяти подальшій активізації відповідних досліджень в історіографії.

References

- Apanovych, O. (1995). Voienne mystetstvo B. Khmelnytskoho ta yoho spodyvzhnykiv [The military art of B. Khmelnytsky and his associates]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 4, P. 33–45.
- Brekhunenko, V. (2013). «Dyvna to i neskazanna muzhnist...» Kozaky u Khotynskii viini 1621 r. [It's strange and indescribable courage...» Cossacks in the Khotyn war of 1621]. Kyiv, Ukraine.
- Chop, V., Lyman, I. (2019). Nashchadky zaporozhtsiv: makhnovskiy rukh u Pivnichnomu Pryazovi (1918–1921 rr.) [Descendants of the Cossacks: the Makhnovist movement in the Northern Azov region (1918–1921)]. Melitopol, Ukraine.
- Holubko, V. (1997). *Armiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. 1917–1918: utvorennia ta borotba za derzhavu* [Army of the Ukrainian National Republic. 1917–1918: formation and struggle for the state]. Kyiv, Ukraine.
- Hrytsiuk, V., Lysenko, O. (2023). Viina Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: voiennyi, mizhnarodno-pravovyi, heopolitychnyi ta ekonomichnyi vymiry [The war of the Russian Federation against Ukraine: military, international legal, geopolitical and economic dimensions]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 2, P. 5–33.
- Makarov, V., Rieznik, V. (2022). Borotba v povitrianomu prostori pid chas viiny Rosii proty Ukrainy: uzahalnennia pershykh misiatsiv [Combat in the airspace during the war of Russia against Ukraine: a summary of the first months]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 6, P. 17–29.
- Nadtoka, O., Shopynskyi, B. (2024). Slobozhanska nastupalna operatsiia Syl oborony Ukrainy: perebih ta rezultaty (06.09–01.10.2022 r.) [Slobozhansk offensive operation of the Defense Forces of Ukraine: course and results (06.09–01.10.2022)]. Kyiv, Ukraine.
- Petrenko, I. (2023). Stvorennia Pershoho ukrainskoho korpusu i yoho uchast v oboroni Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [The Creation of the First Ukrainian corpus and its participation in the defense of the Ukrainian National Republic]. Lviv, Ukraine.
- Sas, P. (2011). Khotynska viina 1621 r.: Monohrafiia [Khotyn war of 1621: Monograph]. Kyiv, Ukraine.
- Svieshnikov, I. (1992). Bytva pid Berestechkom [The battle of Berestechko]. Lviv, Ukraine.
- Verstiuk, V. (1991). Makhnovshchyna: selianskyi povstanskyy rukh na Ukraini (1918–1921) [Makhnovshchyna: peasant rebellion movement in Ukraine (1918–1921)]. Kyiv, Ukraine.
- Zadunaiskyi, V. (2006). Boiove mystetstvo ta viiskova spadshchyna ukrainskykh kozakiv v kintsy XIX – na poch. XXI st. [Martial art and military heritage of Ukrainian Cossacks in the late 19th – the early 21st c.]. Donetsk, Ukraine.
- Zadunaiskyi, V. (2017). Viiskove mystetstvo zaporozhtsiv chasiv Khotynskoi viiny 1621 r. ta yoho analogy v «Mystetstvi Viiny» Sun-Dzy: universalnist i samobutnist [Military art of the Cossacks during the Khotyn war of 1621 and its analogues in Sun Tzu's «The Art of War»: universality and originality]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia – Historical and political research*, 1, P. 17–29.
- Zadunaiskyi, V. (2019). Kozatski viiskovi khytroshchi u bytvakh pid Khotynom ta Berestechkom [Cossack military tricks in the battles of Khotyn and Berestechko]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini – New researches of the monuments of the Cossack era in Ukraine*, 28, P. 189–196. Kyiv, Ukraine.
- Zadunaiskyi, V. (2020). Stratehemy Viiska Zaporozkoho ta zbroinykh formuvan Rechi Pospolytoi vprodovzh kampanii 1651 r. (na prykladi boiv pid Vinnytseiu ta Ripkamy) [Strategisms of the Zaporozhian Army and the armed formations of the Polish-Lithuanian Commonwealth during the campaign of 1651 (using the example of the battles near Vinnytsia and Ripki)]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini – New researches of the monuments of the Cossack era in Ukraine*, 29, P. 183–190. Nizhyn, Ukraine.
- Zadunaiskyi, V. (2020). Viiskova khytrist «zamylyty ochi» kozakiv-povstantsiv na Tamani ta makhnovtsiv na Katerynoslavshchyni v 1918 r. (za spohadamy M. Huloho, N. Makhna i V. Bilasha) [Military trick to «blind the eyes» of the Cossack rebels on Taman and the Makhnovists in the Ekaterinoslavshchyna in 1918 (according to the memoirs of M. Huly, N. Makhno and V. Bilash)]. Mariupol, Ukraine.
- Zadunaiskyi, V. (2023). Viiskovi khytroshchi ukrainskykh ta rosiyskykh viisk v pershykh boiakh 2022 r. na Mykolaivshchyni ta Sumshchyni [Military tricks of Ukrainian and Russian troops in the first bat-

ties of 2022 in Mykolaivschyna and Sumschyna]. *Viiskovo-naukovy visnyk – Military-scientific bulletin*, 39, P. 65–77.

Zadunaiskyi, V. (2023). Vymir zastosuvannia kozatskoho boiovoho i voiennoho mystetstva ukrainsky-my zbroinymy formuvanniamy v 1917–1920-kh rr.: okremi aspekty [The extent of the use of Cossack martial and military art by the Ukrainian armed forces in 1917–1920s: separate aspects]. Lviv, Ukraine.

Zadunaiskyi, V. (2024). Stratehemy ukrainskykh i rosiiskykh viisk pid chas boiv na Chernihivshchyni (liutyi–kviten 2022 r.) [Strategisms of Ukrainian and Russian troops during the battles in the Chernihivschyna (February–April 2022)]. *Starozhytnosti Lukomoria – Antiquities of Lukomorye*, 1 (22), P. 133–141.

Zadunaiskyi, V. (2024). Vidnovlennia kozatstva v Ukrainiskii Derzhavi Hetmana Pavla Skoropadskoho: forma, zmist i vyklyky revoliutsiinoi doby [The restoration of the Cossacks in the Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropadsky: form, content and challenges of the revolutionary era]. *Siveryanskyi lytopis – Siverian chronicle*, 2, P. 92–98.

Задунайський Вадим Васильович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії гуманітарного факультету Українського католицького університету (вул. Козельницька 2-а, м. Львів, 79026, Україна).

Zadunaiskyi Vadym – doctor of historical sciences, professor, professor of the history department of the faculty of humanities of the Ukrainian catholic university (2-a Kozelnytska str., Lviv, 79026, Ukraine).

E-mail: zadunajski@ukr.net

Дата подання: 22 грудня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 22 березня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Задунайський, В. Гнучкість та ініціатива в обороні: український досвід XVII ст., революції 1917–1921 рр. та початку сучасної російсько-української війни. *Сіверянський літопис*. 2025. № 2. С. 63–73. DOI: 10.58407/litopis.250207.

Цитування за стандартом APA

Zadunaiskyi, V. (2025). Hnuchkist ta initsiatyva v oboroni: ukrainskyi dosvid XVII st., revoliutsii 1917–1921 rr. ta pochatku suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Flexibility and initiative in defense: Ukrainian experience of the 17th c., revolutions of 1917–1921, and the beginning of the modern Russian-Ukrainian war]. *Siveryanskyi lytopys – Siverian chronicle*, 2, P. 63–73. DOI: 10.58407/litopis.250207.

